

УДК: 338. 43. 02: 631.11

О.О. Юшкевич, к.е.н., доцент

Житомирський державний технологічний університет

ЕКОЛОГІЧНІ ІНСТРУМЕНТИ МЕХАНІЗМУ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

В статті досліджено екологічні інструменти прямого та не прямого регулювання розвитку сільськогосподарських підприємств та виявлено недоліки, що знижують привабливість екологічного регулювання.

Ключові слова: екологічні інструменти, регулювання, розвиток, сільськогосподарське підприємство.

О. Yushkevich

ECOLOGICAL INSTRUMENTS OF MECHANISM OF ADJUSTING OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

In the article investigational ecological instruments of the direct and not direct adjusting of development of agricultural enterprises and found out failings which reduce the attractiveness of the ecological adjusting.

Keywords: ecological instruments, adjustings, development, agricultural enterprise.

Е.А. Юшкевич

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ИНСТРУМЕНТЫ МЕХАНИЗМА РЕГУЛИРОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

В статье исследованы экологические инструменты прямого и не прямого регулирования развития сельскохозяйственных предприятий и выявлены недостатки, снижающие привлекательность экологического регулирования.

Ключевые слова: экологические инструменты, регулирования, развитие, сельскохозяйственное предприятие.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Як зазначено в Доповіді про світовий розвиток "Сільське господарство у цілях розвитку", сільське господарство в інтересах розвитку має

стати складовою частиною збереження природних ресурсів і навколишнього середовища [1].

Сільськогосподарське підприємство - це унікальний інструмент розвитку економічної діяльності, джерело доходу, постачальник екологічних послуг. Однак, господарська діяльність сільськогосподарських підприємств є причиною виснаження ґрунтів і підземних вод, агрохімічних забруднень, глобальних змін клімату, оскільки на його частку припадає до 30% викидів парникових газів. Найчастіше, це невизнаний і неоплачувану постачальник екологічних послуг, що зв'язує вуглець, який регулює водозбори і зберігає біорізноманіття. Усвідомлення екологічних витрат використання виснажених природних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами, робить застосування традиційних екологічних інструментів менш прийнятними. Вважаємо, що існуючі нормативи і платежі за забруднення навколишнього середовища, не покривають завданих збитків і вимагають переоцінки.

Для результативного регулювання необхідна всебічна оцінка, постійне коригування та зворотній зв'язок. Екологічні інструменти механізму регулювання, найбільш ефективні тоді, коли нормативні вимоги до сільськогосподарських підприємств спонукають їх до максимально можливого, інстинктивного дотримання норм, що породжені внутрішньою мотивацією, за відсутності жорсткого контролю. Спонтанне дотримання вимог обумовлено соціально-економічною вигодою. Внутрішня мотивація, як це традиційно буває в аграрному секторі є недостатньою, тому застосовується вплив з зовні, через перевірки та санкції. Проте, якщо контролюючі заходи не забезпечують необхідний рівень відповідності, зокрема підвищення якості навколишнього середовища (екологічного покращення), це означає, що нормативні та правові вимоги повинні бути переглянуті.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Дослідження проблематики регулювання розвитку сільськогосподарських підприємств, з використанням інструментів економічного та екологічного впливу, привертає увагу багатьох науковців, зокрема О.Балацького, О. Веклич, Г. Купалової, Л. Мельника, С. Мельника, О. Попової та ін.. Проте, не зважаючи на численні наукові дослідження та публікації, більшість з них

торкається лише окремих складових державної екологічної політики та пріоритетного розвитку сільського господарства. У зв'язку з цим, масштаби й рівень наукового опрацювання проблеми, на наше переконання, потребує додаткового розгляду й висновків.

Цілі статті. Проаналізувати екологічні інструменти прямого та непрямого регулювання розвитку сільськогосподарських підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Сільськогосподарські підприємства використовують природні ресурси, створюють численну кількість відходів, забруднюють повітря, водойми, ґрунти. Очевидно, що конфлікт між економічним зростанням та збереженням природи неможливо вирішити виходячи з інтересів лише однієї з сторін. Монокультурне виробництво сільськогосподарської продукції призводить до виснаження та вичерпування ресурсів та численних екологічних проблем, що в кінцевому рахунку збільшує економічні й соціальні втрати. Важливо усвідомити, що збалансований розвиток сільськогосподарських підприємств забезпечить конкурентоспроможність їх продукції, дасть можливість виходу товарів на світовий ринок, підвищить рівень екологічної безпеки сільської території та здоров'я сільського населення. У свою чергу, такий розвиток можливий лише за умови існування адекватного механізму регулювання визначених процесів.

Екологічна політика застосовує інструменти як прямого, так і непрямого регулювання (рис.1). При виборі певної моделі екологічної політики важливо підібрати такі інструменти та їх комбінації, що дозволять вирішити конкретне завдання та досягти визначеної цілі з найбільшою ефективністю. Специфіка екологічних проблем економічного розвитку сільськогосподарських підприємств полягає в тому, що вони не можуть бути вирішені ринковим шляхом. Це заходи загальнодержавного характер [3]

Разом з тим, заплановані сукупні державні витрати на програми підтримки сільського господарства та розвиток сільських територій на 2012 р. становить лише 9,8 млрд. грн., що на 2% менше, ніж у 2011 році. Більше того сукупний обсяг витрат, спрямований на стимулювання розвитку становить тільки 6,2 млрд. грн., з яких адміністративні витрати склали – 43%, на проведення

аграрної реформи та на освіту – 13 % і 12 % відповідно, на ведення лісового господарства – 10 %. Витрати на аграрну освіту зменшились порівняно з попереднім роком на 2,1 млрд. грн.. Відбулося зростання витрат на наукові дослідження та розробки з 8 до 13 %. Найнижчими залишаються витрати на контроль безпеки та якості продукції – 3%, а також санітарні та фіто санітарні заходи – 2 %. Інші заходи, що стимулюють розвиток склали до 1 % та деякі з них менше 1 %. Обсяг витрат трьох найбільших категорій заходів державної фінансової підтримки сільського господарства, що стримують розвиток становить близько 3,6 млрд. грн., або на 79 % більше, ніж у 2011р. З них державні субсидії тваринництву та рослинництву – 48 %, підтримка садівництва, виноробства та виноградарства – 30% та аграрного фонду – 22%.

Рис.1. Види екологічних інструментів механізму регулювання економічного розвитку сільськогосподарських підприємств

Такий розподіл витрат подано в огляді аграрної політики «Державні витрати на програми підтримки сільського господарства та розвитку сільських територій» за даними німецько-українського

аграрного діалогу. Він повністю відповідає класифікації СОТ заходів державної підтримки: «жовта скринька» – стримує розвиток; «зелена скринька» – стимулює розвиток [2].

Найбільш розповсюдженими інструментами прямого економіко-екологічного регулювання є моральне засудження, а також екологічні стандарти та нормативи.

Моральне засудження припускає вплив на поведінку сільгоспвиробників за допомогою громадської думки й етичних норм. Ефективність застосування цього інструменту залежить від ряду соціальних, культурних та інших факторів. Моральне засудження це дієвий інструмент економіко-екологічного регулювання в європейських країнах, де дбайливе ставлення до природи є традицією. Однак, часто мотив максимізації прибутку виявляється настільки потужним, що підприємство ігнорує думку суспільства про етичну сторону його поведінки. У цьому випадку необхідно використовувати такі зовнішні регулятори поведінки, як правові норми. В екологічній політиці вони представлені відповідними стандартами, лімітами та нормативами.

Екологічні стандарти й нормативи широко поширені в практиці економіко-екологічного регулювання. Типовими їх різновидами є: дозвіл на забруднення навколишнього середовища в установленому розмірі; стандарти на виробничі технології; зобов'язання скоротити емісії забруднюючих речовин на певну величину в абсолютному або процентному вимірі; стандарти на природоохоронні технології; норми вмісту забруднюючих та шкідливих речовин в готовій продукції (наприклад, вміст нітратів, пестицидів чи радіоактивних елементів у продукції сільського господарства); обмеження та заборона на виробництво або споживання товарів, що спричиняють забруднення навколишнього середовища; обмеження та заборона на діяльність сільськогосподарських підприємств Чорнобильської зони радіаційного забруднення.

На основі проведеного глибокого аналізу стандартів, нормативів та лімітів, що встановлюються в законодавчому порядку нами було виявлено недоліки, що знижують привабливість екологічних стандартів і нормативів, як інструменту економіко-екологічного регулювання розвитку сільськогосподарських підприємств.

По-перше, не відповідність критерію економічної ефективності. Це пояснюється тим, що стандарти й ліміти розробляються на основі усереднених даних без урахування індивідуальних відмінностей між сільськогосподарськими підприємствами.

По-друге, бюрократизація екологічних регуляторів позбавляє гнучкості в прийнятті рішень щодо розвитку.

По-третє, ігнорується принцип альтернативних витрат.

По-четверте, сповільнюється процес розвитку, через позбавлення сільськогосподарських підприємств стимулу до технологічних інновацій, що знижує їх конкурентоспроможність на ринках готової продукції.

Усі ці та деякі інші недоліки інструментів прямого економіко-екологічного регулювання можуть бути компенсовані шляхом їх комбінації с методами не прямого регулювання, застосування яких дозволить вирішувати екологічні проблеми з більшою ефективністю. Система екологічних інструментів не прямого регулювання економічного розвитку сільськогосподарських підприємств включає в себе такі найбільш розповсюджені їх різновиди: податкову політику; субсидії та пільгове кредитування; прискорену амортизацію фондів природоохоронного призначення; продаж прав на забруднення; використання принципу «застава - повернення»; платежі за забруднення та розміщення відходів.

Субсидії держава повинна надавати тим сільгоспвиробникам, що мають намір здійснювати природоохоронну діяльність або реалізувати екологічний інвестиційний проект. Основною умовою одержання сільськогосподарських субсидій в Європейському Союзі стає дотримання високих стандартів та екологічність виробництва. Джерелом субсидій є бюджетне фінансування, це означає, що вони здійснюються за рахунок платників податків і тому є випадком застосування в екологічній політиці принципу «платить жертва забруднення». Головним недоліком субсидій в Україні є те, що вони не мотивують до виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції, завдаючи таким чином економіко-екологічні збитки сільськогосподарському підприємству. Отримуючи субсидію підприємство не потребує у включенні природоохоронних витрат в ціну своєї продукції. Тому, така продукція буде на ринку дешевшою, матиме цінові переваги

порівняно з екологічно чистою продукцією інших виробників. Отже, субсидії призводять до порушення дії цінового механізму та є перешкодою ефективного розподілу ресурсів.

До інструментів системи кредитування відносяться процентні ставки та умови кредитування, що можуть бути як пільговими, так і дискримінуючими. Вони диференціюються за видами діяльності, розмірами процентних ставок, обсягами та термінами кредитування. До інструментів системи кредитування також відносять режим прискореної амортизації природоохоронного обладнання. Досвід використання прискореної амортизації у природоохоронних цілях у ряді країн показав ефект, з точки зору швидкого накопичення капіталу для оновлення устаткування з метою мінімізації екологічного збитку.

Екологічне страхування виступає переважно у вигляді обов'язкового страхування економічних об'єктів, експлуатація яких пов'язана ризиком. Розмір страхового платежу залежить від потенційного збитку, а також від оцінки ймовірності несприятливої події. Існує також страхування від стихійних лих, які можуть супроводжуватися забрудненням навколишнього середовища. Підприємства, що здійснюють інвестиції в підвищення екологічної безпеки, можуть звільнитися від частини виплат. Разом з тим, діяльність підприємств, що ігнорують таке інвестування, може бути обмеженою або забороненою

Ефективним інструментом вважаються податки. Застосування екологічного податку вимагає врахування всіх можливих варіантів реакції підприємства на його поведінку. Кожен сільгоспвиробник знаходиться перед дилемою: або продовжувати забруднювати навколишнє середовище та сплачувати податки за ставками, що призводять до дискримінації, або здійснювати природоохоронну діяльність з метою отримання податкових пільг.

Пристосування до екологічного податку передбачає здійснення одного або декількох дій з числа наступних: заміна факторів виробництва, що забруднюють навколишнє середовище більш екологічно безпечними; перегляд структури продукції, що виробляється на користь екологічно чистої; впровадження екологічної технології виробництва; здійснення природоохоронної діяльності; використання нових, екологічних технологій охорони

навколишнього середовища; рециркуляція (вторинне використання) відходів виробництва.

Будь-яке з перерахованих дій призводить до зростання витрат, що супроводжується збільшенням ціни продукції, виробництво якої забруднює навколишнє середовище. В результаті попит на таку продукцію падає, що змушує сільськогосподарське підприємство переглянути власні дії, або виробляти продукцію в меншому обсязі.

Ще однією проблемою екологічного оподаткування є те, що покращуючи стан однієї з підсистем навколишнього середовища, податок може спровокувати зростання забруднення в інших підсистемах.

Альтернативою екологічному оподаткуванню з притаманними йому недоліками є ринок прав на забруднення навколишнього середовища, який був розроблений і впроваджений у практику порівняно недавно. У даному випадку частина прав власності на навколишнє середовище, що включає можливість його забруднення, передається підприємствам у вигляді дозволів або ліцензій, що підлягають купівлі-продажу на ринку. Такий підхід поєднує переваги прямого регулювання і ринкового саморегулювання, а значить, є більш виграшним, порівняно з екологічним оподаткуванням. Втручання держави тут обмежується лише визначенням оптимальної якості навколишнього середовища, а ринок забезпечує гнучкий розподіл прав на забруднення в межах заданого рівня. При цьому немає необхідності в індивідуальному вимірі викидів, достатньо врахувати лише їх сумарний обсяг.

Вирішальною перевагою ринку прав на забруднення навколишнього середовища є те, що формується справжній ринок, і діють механізми саморегулювання, а значить, може бути досягнуто ефективний розподіл ресурсів. Це робить ринок прав найбільш перспективним інструментом екологічної політики в умовах глобалізації економічних процесів.

Вважаємо, що діючі економіко-екологічні інструменти регулювання розвитку сільськогосподарських підприємств мають фіскальний характер, вони забезпечують лише часткове відшкодування витрат сільськогосподарського виробництва та ресурсів і практично не гарантують ефективного використання останніх.

Проблеми пов'язані з розвитком сільськогосподарських підприємств обумовлені суперечливими поглядами на цілі розвитку. До недавнього часу вважалося безперечним твердження про те, що основною та чи не єдиною ціллю будь-якого підприємства є максимізація одержуваного ним прибутку. Проте, з усвідомленням необхідності гуманізації економіки, посиленням впливу на життєдіяльність глобальних проблем цивілізації серед цілей розвитку підприємства, на наш погляд, слід виділяти наступні їх групи: економічні (максимізація прибутку, мінімізація витрат, зростання активів і тощо); технічні (підвищення технічного рівня виробництва, якості продукції і т.д.); соціальні (скорочення робочого часу, безробіття, підвищення рівня життя); екологічні (зниження збитків навколишньому середовищу та ін.).

Висновки. Розробка дієвого механізму регулювання розвитку сільськогосподарських підприємств потребує перегляду системи заходів державного регулювання, бюджетної підтримки, централізованого інвестування та субсидування. У зв'язку з цим, важливим є розподіл проаналізованих інструментів, на інструменти загальнодержавного характеру та ті, що стосуються практичної діяльності сільськогосподарських підприємств. Стосовно підприємств – це інструменти, що прямо впливають на ціноутворення, розміри витрат, якість продукції, споживчий попит, обсяг пропозиції, конкурентоздатність та доходи сільгоспвиробників.

1. Доклад о мировом развитии "Сельское хозяйство на службе развития" [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://siteresources.worldbank.org>

2. Огляд аграрної політики. Державні витрати на програми підтримки сільського господарства та розвитку сільських територій. Німецько-український діалог. – 2012. – Вип. № 1. – лютий [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ier.com.ua/files/Regular_products/Agro_review/2012/21_02_2012.pdf

3. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від від 25.06.1991 № 1264-ХІІ // Відомості Верховної Ради України від 08.10.1991 р., № 41, стаття 546.